

Ірина Володимирівна ОЛІЙНИК,

старший викладач кафедри філософії та соціально-гуманітарних наук
Хмельницького університету управління та права,
yarynka2008@gmail.com

УДК 396(477) «18/19»

ПРО ВПЛИВ РЕЛІГІЇ НА ЕКОНОМІЧНУ ПОВЕДІНКУ СЕЛЯНСТВА ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XIX — НА ПОЧАТКУ XX СТ. СТ.

Розглянуто проблему впливу вірувань та обрядовості на господарську діяльність селянства Правобережної України у другій половині XIX — на початку XX ст.ст. Особлива увага приділяється символічно-сакральному культу землі-годувальниці, своєрідній селянській еко-релігії, яка унеможливлювала нищівну експлуатацію землі з метою отримання надприбутків. Досліджено прадавні язичницькі вірування, обрядові практики та забобони, які безпосередньо впливали на економічну поведінку та облаштування побуту селян. Проаналізовано еволюцію ставлення до церковних та традиційних свят, заборону працювати під час яких завдавала значних економічних збитків селянським господарствам. У статті йдеться про значні грошові витрати селянських громад на облаштування храмів, які вважалися головною візитівкою сіл. У традиційній селянській ментальності зауважено глибоке переконання щодо необхідності будівництва, облаштування, прикрашання церков, а також участі в інших видах благодійних робіт. У дослідженні описано неодноразові, подекуди досить критичне ставлення селян до православного духовенства. Особливості економічної поведінки православних християн, католиків, іудеїв, протестантів розглядаються відповідно до міждисциплінарного підходу, що поєднує дослідження регі-

ональної історії з соціологічними теоріями Макса Вебера та Вернера Зомбарта. Засноване на неупередженому аналізі архівних джерел і місцевих друкованих видань, дослідження сприяє точному і глибокому розумінню консервативного економічного світогляду пересічного православного селянина, який побоювався агротехнічних новацій, уникав участі в масштабних торговельних чи підприємницьких проектах. Помітний акцент зроблено на релігійному синкретизмі — поєднанні у свідомості селян християнських та народних вірувань, а в обрядовості — церковних і традиційних елементів. Дослідження свідчить, що зануреність у матеріальне, важка фізична праця не надто сприяли розвитку духовності селян, однак посилювали містицизм і забобони, а весь цей еклектичний світоглядний комплекс був позначений консервативністю, неприйняттям будь-яких вдосколень.

Ключові слова: селянство, Правобережна Україна, релігія, традиційна селянська ментальність, економічна поведінка, релігійний синкретизм.

Релігійні вірування здійснюють безпосередній вплив на економічну поведінку людини, їх носія [1, с. 185]. **Ця теза, проголошена відомим німецьким соціологом М. Вебером, вочевидь, безпосередньо стосується реалій сільського життя Правобережної України другої половини ХІХ — початку ХХ ст.** Та коли, за М. Вебером, протестантська етика виявилась могутнім каталізатором розвитку капіталістичного духу, то еклектичне поєднання в селянському світогляді православних християнських та народних вірувань швидше сприяло збереженню традиційних форм господарювання. Відповідно до міждисциплінарного підходу доречно зосередитись на вивченні регіонального історичного досвіду, який доводить, або навпаки, спростовує ті чи інші соціологічні теорії. З огляду на необхідність модернізації економічної поведінки українців, особливої актуальності також набуває проблема формування різноманітних її типів за часів становлення капіталізму на теренах Правобережної України у досліджуваній період. Чи отри-мають тут своє підтвердження відомі положення економічної соціології про вплив релігії на господарську та підприємницьку активність віруючого?

У селянській культурі того часу спостерігалось взаємопроникнення духовної та виробничої сфер діяльності [2, с. 338], панував культ Матері-землі, яку необхідно зберегти неушкодженою для наступних поколінь [3, с. 4]. **Елементи такого світогляду є цікавими для сучасного дослідника, з огляду на потенційну можливість розвитку органічного сільського господарства.** Водночас варто звернути увагу на консервативність селянської свідомості з її численними упередженнями та забобонами, що аж ніяк не сприяло соціальним змінам.

Проблемі символічно-сакрального сенсу праці на землі присвятила своє дослідження О. Апанович [3]. Одну з перших спроб характерис-

тики ментальності українського селянства в умовах капіталістичної трансформації суспільства здійснив Ю. П. Присяжнюк [4]. О. А. Вільшанська дійшла висновку, що релігія, як і традиція, були для селян важливим світоглядним авторитетом [2]. Корисною для вивчення цієї проблеми є й історико-філософська монографія В. В. Нечитайла [5].

Усі ці дослідження стосуються переважно українського села в цілому, тому не зайвим буде на матеріалах регіональної історії дослідити вірування та обрядовість як фактор впливу на господарську діяльність селянства Правобережної України.

Більшість селян Правобережжя здавна були православними. Тогочасний дослідник М. Ю. Шильдер-Шульднер писав: «Не шукайте в селянах Південно-Західного краю чогось особливого, народ, як народ: у Бога вірять, Царя шанує і землю любить понад усе. За більш близького знайомства впадають в око дві особливості: недовірливість та хитрість. Не можна через це засуджувати селян: за постійної боротьби у краї, де, як кажуть, доводилось шукати захисту то в пана, то в хана, недивно, що в народі сформувався свій особливий погляд, і він до всього звик ставитись з недовірою та обережністю» [6, с. 3].

З недовірою та обережністю селянство ставилось і до агротехнічних новацій, які могли б завдати шкоди сакралізованій у селянському світобаченні Землі. На питання «Чому селянин таким примітивним способом обробляє свою ділянку?» той відповідав, що так само робили його батьки та діди і голодними ніколи не були; потім вказував на сусіднє поміщицьке поле та додавав, що не бачить у ньому нічого доброго, бо нема потреби орати так глибоко: земля — годувальниця, мати рідна, її потрібно зберігати для дітей та онуків, котрим, як і йому, доведеться попросити у старенької хліба [7, с. 650–651]. Як бачимо, традиційні уявлення селянина, його своєрідна екорелігія дозволяли йому інстинктивно знаходити правильний шлях, якого повинно триматись сільське господарство. Найсучасніші ресурсо- та землезберігаючі агротехнології, що надходять до нас із закордону, є цілком співзвучними з господарською етикою тодішнього селянства, котре не вважало за можливе нещадно експлуатувати землю з метою отримання надприбутків.

Однак, слід зважати й на те, що деякі селянські упередження не витримували жодної критики. До прикладу, серед селянства довго побувала думка, що грішно забруднювати Божу землю такою гидотою, як гній. Це не стосувалось хіба що лісових та болотистих місцевостей Волинської та Київської губерній, де, навпаки, популярним було прислів'я: скільки завезу, стільки й привезу [7, с. 635]. Роками мешкаючи поряд з іноземними колоністами — німцями та чехами, селяни не поспішали переймати їхній досвід ефективного господарювання на незначних за обсягом ділянках землі [8, арк. Ззв]. Заможність того чи іншого селянина пояснювалась не стільки його особистою вправністю, скільки тим, що в нього «сам дідько піч топить», допомогою прихильного до родини домовика чи домашнього чортика, якого можна було отримати, поносивши деякий час під пахвою курячий зносок.

Бідність пов'язувалась зі злиднями, маленькими істотами, що засіли в хаті і котрих надзвичайно складно позбутися [9, с. 86, 96, 97].

Як гадали селяни, особливо шкодило врожайності землі поховання в околиці самогубців. Це давнє народне вірування настільки впливало на селянську свідомість, що спонукало до конкретних дій. Так, подільський губернатор Д. Ю. Батюшков у записці до міністра внутрішніх справ повідомляв, що у 1883 році селяни містечка Макова Кам'янецького повіту не дозволили поховати на місцевому кладовищі тіло самогубці, маківського волосного писаря Белянського, і родичі останнього змушені були ховати його на Кам'янецькому міському цвинтарі. Губернатор вказує ще на один подібний випадок, коли селяни сіл Думанова, Армянської Дубинки та Киселівки того ж повіту усіляко перешкоджали похованню на місцевих цвинтарях тіла самогубці селянки Марії Турської. Авторитету священника села Армянської Дубинки та урядника у цій ситуації виявилось замало, і тіло було просто облишене між двома дорогами. Зрештою, лише особиста присутність у с. Думанові станового пристава, котрий роз'яснив селянам безглуздість забобону та нагадав про відповідальність, до якої вони можуть бути притягнуті у випадку подальшого опору, зробила поховання можливим [10, арк. 24]. Очевидно, що ці факти були настільки масовими, що змусили єпископа Подільського і Брацлавського Данота у 1888 році звернутись до православних християн з відповідним повчанням. У ньому згадується конкретний випадок, коли голова церковної опіки наклав на себе руки, а селяни відвезли його тіло за межі своєї землі та пробили осиковим колом. Причиною таких дій слугувало глибоке переконання селян, що душа самогубці, приречена вештатись цим світом, забирає дощі від землі, прикликає посуху і голод [11, с. 5]. Селяни вірили, якщо в селі є померлий, то не можна й торкатись насіння, бо не зійде, не можна підсипати квочки, бо курчата позавмирають, а як квочка сидить на гнізді, то взагалі не варто говорити про мерців [12, с. 30]. Реалії селянського життя визначались ще багатьма подібними надзвичайно стійкими прадавніми віруваннями, традиціями та забобонами, які православ'я так і не змогло остаточно загнати в духовне підпілля.

Церковні свята з їх заборонаю працювати протиставлялися нелегкому селянському повсякденню. Найбільш урочисто хлібороби відзначали Різдво Христове, Богоявлення, Стрітіння, Спас, Благовіщення, Покрову Богородиці та Великдень. На думку тогочасного дослідника О. Савостьянова, надмірна кількість церковних свят завдавала відчутних збитків селянам, особливо під час жнив. І якщо поміщицькі господарства хоча б частково продовжували працювати за допомогою машин та контингенту постійних робітників, то в селянських будь-яка діяльність призупинялась. Липень був особливо насиченим такими «церковними днями», з якими в селян було пов'язано чимало забобонів: на Іллю-пророка грім поб'є женців, Пантелеймон-Паликопа спалить копи вогнем, Прокіп, гуляючи поміж кіп, виб'є з колосся зерно тощо [13, с. 107; 14, с. 63].

За спостереженнями тогочасного публіциста П. Парфьонова, з 365-ти днів на рік на робочі припадала ледве половина, решта ж часу була в повному розпорядженні сільського шинкаря. Кожне храмове свято тривало принаймні чотири дні: на перший день пили мед, на другий — чисту горілку, на третій падали з ніг і спали, а на четвертий похмелялись. Якщо врахувати, що по-сусідському потрібно було святкувати ще в п'яти-шести селах, то тільки храмове свято забирало в кожного селянина майже двадцять робочих днів, які не співпадали зі встановленими церквою днями свят. Лише окремі селяни, яких П. Парфьонов називає найкращими, вважали за сором навіть зайти до шинку і запроваджували в себе чаювання [15, с. 151–152].

Низки інших традиційних, виключно народних свят: Навського Великодня, Переплавної середи, Дев'ятого четверга — селяни дотримувались дедалі з меншою точністю. Це торкнулось і звичного продовження християнських свят. Якщо в попередні часи з 25 грудня по 1 січня ніхто з селян не працював, то з другої половини XIX ст. вони починають працювати вже з 28 грудня; те саме стосувалось і Великодніх свят до Провід, коли праця не вважалась гріхом уже з середи [14, с. 35]. Деякі види робіт не можна було виконувати в п'ятницю або у четвер; ці дні, як і понеділок, вважались несприятливими й для початку нової справи [12, с. 12]. За умов поступового задіяння господарства в ринкові відносини, інтенсифікації праці селяни змушені були «корегувати» своє ставлення до справляння релігійних та традиційних обрядів. На межі XIX ст. та XX ст. сільські священники нерідко скаржились, що на церковні свята «по селах можна бачити вози зі снопами, скиртування хлібів, на полях дзвенять коси та серпи» [4, с. 30]. Свобода праці та різноманітні економічні відносини, участь у самоуправлінні та більш тісні контакти з представниками інших соціальних груп, переміщення з сіл до міст залізницею, перебування солдатів в інших місцевостях — все це сприяло розширенню світогляду селян, а отже, впливало на їх господарську діяльність.

У недільні або церковні дні зазвичай влаштовували толоки. Якщо працювати на себе в такі дні було не можна, то допомога сусідові, навпаки, схвалювалась. До того ж, толочні роботи призначались не на день шанування того чи іншого святого, а на підсвятки або на другий день свят Бориса і Гліба, Іллі, Семена, Паликопи та ін. Ще на початку XX ст. толока мала широке визнання: «без толоки, як без руки — ні хати не зробиш, ні сіна не скосиш». Із назвою «толока» у селян переважно асоціювалась робота у священника, поміщика, заможного односельця за пригощання. Безкорислива ж праця здебільшого пов'язувалася з поняттям «поміч», яку надавали бідним людям, удовам, сиротам, сім'ям, що постраждали від стихійного лиха. На таких благодійних роботах працювали за спасибі, з любові. Питання про участь у толоці кожен селянин вирішував самостійно, з урахуванням того, що громадська думка не схвалювала відмови і що він сам колись може опинитись у скрутному становищі. Різні види толочних робіт усвідомлювались се-

лянами як самостійні звичаї — зажинки, обжинки, косовиця, закладини та ін. [16].

Церква мала безпосереднє відношення до обрядів, що визначались землеробським календарним циклом, наприклад, існувала традиція освячення в церкві насіння чи першого снопа під час зажинок. Певний позитивний вплив на господарське життя селян мали церковно-приходські школи, а також школи для дівчаток, які діяли при окремих приходах.

Селяни надзвичайно переймалися облаштуванням своєї церкви; відомі випадки, коли задоволення нагальних економічних потреб громади відкладалось через необхідність прикрасити сільську церкву і селяни вдавались до самообкладання у неврожайний рік [14, с. 44]. Коли навесні 1884 року зі згоди поміщиків, спадкоємців князя Кочубея, торговці-євреї розпочали будівництво чотирьох торговельних яток у містечку М'ясківцях Ольгопільського повіту Подільської губернії, на такий відстані від церкви, що ускладнило проїзд до неї, то селяни у кількості 300 осіб після церковної служби розібрали недобудовані ятки, а з трьох уже діючих на місці колишнього християнського кладовища дві зламали, а третю з товаром — перекинули. При цьому до жодного насилля щодо євреїв, викрадення чи знищення товару вони не вдалися [10, арк. 10–11].

Прагнення селян «церкву побілити» зумовлювалось тим, що вона була не лише місцем зібрання парафіян, а й візитівкою села. Кошти, які витрачали селяни трьох губерній Правобережної України на будівництво та облаштування православних храмів, помітно перевищували витрати державної казни на відповідні потреби. Як зазначав генерал-губернатор Південно-Західного краю О. Р. Дрентельн, станом на 1885 рік селяни пожертвували на церкви понад 4 млн руб., тоді як казна витратила всього лише біля двох з половиною мільйонів рублів [17, с. 23]. У розумінні хліборобів церковна споруда — це дім Божий, наявність образів у храмі є обов'язковою умова релігійної істинності. На цій підставі інколи дорікали своїм поодиноким односельцям, які переходили до якоїсь з протестантських громад тим, що в їхніх молитовних хатах нема «ікон, хреста святого», що в таких приміщеннях «тірше, ніж у корчмі», бо «там немає Бога» [4, с. 224].

Ставлення селянства до православного духовенства було неоднозначним. Показовою щодо цього є коломийка, записана дослідником побуту подільських селян К. Шейковським у м. Дунаївцях: «Дивується десятник, Що мужик бідує, Дере пан, дере жид, Ще й піп не дає!» [12, с. 65]. Як зазначає І. А. Опря, вакансії пересічних панотців займали представники пасивної більшості, котра не надто переймалась життям парафіян, а більше дбала про привілеї, які гарантували їм їхнє місце служби [18, с. 85]. На думку М. С. Грушевського, навіть ті з них, що вийшли з українського села, пройшовши зросійщену школу, відривались від народної мови, дивились на неї і на народну стихію згорда, були цілком чужими громаді і до будь-якого зближення з нею неохочими [19, с. 154]. Однак це правило мало й свої винятки. Зо-

крема, селяни с. Лука-Молчанівська Ямпільського повіту Подільської губернії під час тривалої хвороби місцевого священника Наркіса Савкевича доглядали за ним, оберігали його майно і були поруч до останньої хвилини життя. Він був близьким до парафіян, розумним та вольовим, залишив по собі новий храм, будинок священника та фруктовий сад [20, с. 1055]. Сава Демкович, священник с. Писарівки-Руської того ж повіту, здобув авторитет серед селянства тим, що допомагав бідним, позичав селянам кошти, заступався за них перед поміщиками та їх управителями. Багато висловів священника селяни пам'ятали навіть через 20 років після його смерті [20, с. 1045].

Архівні документи містять чимало свідчень, про специфіку економічної поведінки не лише українських православних селян, а й польських селян-католиків, німецьких колоністів-протестантів, іудеїв. Останні постають на Правобережжі у колоритних образах торгівців, шинкарів, ремісників. Релігійне різноманіття Київської, Подільської та Волинської губерній дає можливість поміркувати над ідеями М. Вебера [1] та В. Зомбарта [21], які пов'язували швидкі темпи розвитку капіталізму в окремих регіонах світу з впливом протестантизму та іудаїзму.

Іудаїзм з його раціональністю та схвальним ставленням до спекулятивно-фінансової діяльності сприяв швидкому розвитку капіталізму. З цією тезою В. Зомбарта цілком узгоджується той факт, що майже вся торгівля в селах зосереджувалась у руках євреїв, яких наприкінці XIX ст. налічувалось у Південно-Західному краї 13 % від загальної кількості населення. Жодний ярмарок не міг обійтись без їхньої участі, і тому в суботу чи в інше єврейське свято проведення ярмарків були неможливим. Млини, ліси, рибні лови, засоби перевезень, кустарна промисловість, хлібна та м'ясна торгівля, ремесла, підряди, поставки — всім цим опікувались євреї. Селянське християнське населення, якщо і брало участь в окремих промислах, то переважно у вигляді робочої сили. Окрім того, обов'язковими атрибутами сільської дійсності був шинок, який перебував під прямим чи дотичним впливом євреїв. Саме іудеї надавали місцевим селянам дрібні грошові кредити під доволі високий відсоток [22, арк. 26–28].

З іншого боку, веберівський дух капіталізму постає з протестантської християнської аскези, тверезості, добросовісності, працьовитості. Ці риси були притаманні німецьким селянам-колоністам, які масово оселились на Волині та досягнули набагато вищого рівня продуктивності праці та товарності у власних господарствах, ніж місцеві селяни. Останні, десятиліттями мешкаючи поруч з німецькими поселеннями, не поспішали переймати досвід ведення хутірського господарства німцями-протестантами, і лише на початку XX ст. за часів столипінської аграрної реформи цей процес дещо пожвавився.

Іудаїзм та протестантизм як духовно-релігійні каталізатори розвитку капіталізму здійснювали відповідний вплив на економічну поведінку сільського населення Правобережної України. Натомість традиційний релігійний синкретизм, де язичницькі божества затишно

почувались у ролі «святих угодників», не сприяв поживавленню підприємницької активності православних українських селян. У селянському світогляді язичницькі та християнські духовні вартості немовби переплелися, доповнюючи одні одних на тлі певної домінації сталих прагматичних інтересів, «грубого життєвого матеріалізму» [4, с. 221]. Давні вірування та обряди мали практичну мету — пригорнути до себе ласку небесних сил, щоб мати густо кіп на полі, багато роїв у пасіці, багато ягнят, телят, лошат, щоб мороз не поморозив жита, пшениці і всієї пашниці [8, с. 5].

Показовою є порівняльна характеристика селянських господарств с. Марцеловки Волинської губернії щодо конфесійної та національної приналежності їхніх власників. Станом на 1909 рік безсумнівним лідером за порядком та прибутковістю тут були господарства німців-протестантів, за ними йшли господарства поляків-католиків, котрі досить активно запозичували німецький досвід, однак їхні власники характеризувались як менш працьовиті та більш горді. Третє місце посідала найчисельніша група селян-русинів, переселенців з Люблінської губернії, господарства яких помітно поступались першим двом категоріям [23, арк. 193].

Витрачатись на підприємницькі чи торгівельні проекти представникам українського православного селянства здавалось вкрай необачним. Вони відрізнялись консервативністю економічної ментальності: якщо в селян і з'являлись вільні кошти, то вони купували додаткову ділянку землі чи облаштовували пасіки [24, с. 31].

Селянство не випадково називають залишком язичницької цивілізації. У світогляді селян Правобережної України в досліджуваний період були перемішані християнські та народні вірування, а в обрядовості спостерігалось поєднання церковних і традиційних елементів. Зануреність у матеріальне не надто сприяла розвитку духовності селян, однак посилювались містицизм і забобони. Система повір'їв та прикмет торкалася всіх сфер їхньої господарської діяльності. Загалом весь цей еклектичний світоглядний комплекс був позначений консервативністю, неприйняттям будь-яких вдосконалень. Зрештою, ця сільська консервативна стабільність влаштовувала як російське самодержавство, так і церкву. У подальших дослідженнях варто зосередитись на традиційній ментальності селян як факторі, що уповільнює не лише зміни у їхній господарській діяльності, а й соціальні зміни загалом. Адже поки переважає традиційна думка про роль і поведінку людини в селянському суспільстві, таке суспільство успішно чинить опір змінам, тобто традиційна соціальна структура залишається захищеною від необхідності пристосовуватися до змін, які відбуваються у великому світі.

Список використаних джерел

1. Вебер М. Избранные произведения : пер. с нем. М. : Прогресс, 1990. 808 с.
2. Вільшанська О. Л. Культура українського села // Історія українського селянства : нариси в 2-х т. / [Блануца А. В., Бунятян К. П., Вашук Д. П. та ін.]. К.: Наукова думка, 2006. Т. 1. С. 337–349.
3. Апанович О. За плугом Господь іде (агрокультура українського селянства та козацтва) // Історія України. 2000. № 1. С. 3–5.
4. Присяжнюк Ю. П. Українське селянство Наддніпрянської України: соціоментальна історія другої половини XIX — початку XX ст. Черкаси : Вертикаль, 2007. 640 с.
5. Нечитайло В. В. Українське селянство: важкий шлях до волі. Кам'янець-Подільський: Апостроф, 1995. 191 с.
6. Шильдер-Шульднер Н. Ю. Из Юго-Западного края. Современное положение и назревающие вопросы. К., 1896. 126 с.
7. Парфёнов П. Письма о сельском хозяйстве в Юго-Западной России // Русский вестник. 1898. № 9. С. 634–669.
8. Центральний державний історичний архів України, м. Київ (далі — ЦДІАК України). Ф. 442. Оп. 535. Спр. 322. 231 арк.
9. Нечуй-Левицький І. Світогляд українського народу. Ескіз української міфології. 2-е вид. К. : Обереги, 2003. 144 с.
10. ЦДІАК України. Ф. 442. Оп. 537. Спр. 77. 143 арк.
11. Поучение, сказанное Преосвященнейшим Данотом, Епископом Подольским и Брацлавским, по поводу суеверия, существующего в народе по отношению к самоубийцам // Прибавление к Подольским Епархиальным ведомостям. 1888. № 1.
12. Шейковский К. Быт подолан. К., 1860. Т. 1, Вып. 2. 74 с.
13. Савостьянов А. А. Очерк хозяйственного быта двух поселений в Гайсинском уезде Подольской губернии // Осадчий Т. Н. Земля и землевладение в Юго-Западном крае. К., 1899. С. 93–120.
14. Рыльський Ф. Р. К изучению украинского народного мировоззрения // Українці: народні вірування, повір'я, демонологія / упор. прим. та біогр. нариси А. П. Пономарьова. 2-е вид. К. : Либідь, 1992. С. 25–51.
15. Парфёнов П. Письма о сельском хозяйстве в Юго-Западной России // Русский вестник. 1898. № 8. С. 142–172.
16. Сироткін В. Традиції земельної оренди та особистого найму / Українська минувшина: Ілюстрований етнографічний довідник / за ред. А. Пономарьова. К., 1993. URL : <http://ethnography.national.org.ua/mynuvshyna/r15.html>.
17. Всеподданейший доклад Киевского, Подольского, Волынского, временного Черниговского и Полтавского Генерал-Губернатора о современном положении Юго-западного края // Отдел рукописей Российской национальной библиотеки. 1885. 23 с.
18. Опря І. А. Православно-церковний рух на Поділлі на початку XX ст. // Освіта, наука і культура на Поділлі / [редкол.: П. Т. Тронько, О. М. Завальнюк та ін.]. Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2007. Т. 9: Матеріали п'ятого круглого столу «Культура, освіта і просвітницький рух на Поділлі». С. 79–87.
19. Грушевський М. С. До історії релігійної думки на Україні. К. : Освіта, 1992. 192 с.

20. Труды подольского епархиального статистического комитета. Приходы и церкви подольской епархии / под ред. Е. Сецинского. Каменец-Подольский, 1901. Вып. 9. 1064 с.
21. Зомбарт В. Буржуа, евреи и хозяйственная жизнь. М. : Айрис-Пресс, 2004. 624 с.
22. ЦДІАК України. Ф. 442. Оп. 532. Спр. 181. 154 арк.
23. Житомирський обласний державний архів. Ф. 226. Оп. 1. Спр. 47. 782 арк.
24. Присяжнюк Ю. П. Ментальність українського селянства в умовах капіталістичної трансформації суспільства (друга половина ХІХ — початок ХХ ст.) // Український історичний журнал. 1999. № 3. С. 23–32.

Рекомендовано до друку кафедрою
філософії та соціально-гуманітарних наук
Хмельницького університету управління та права
(протокол № 10 від 24 травня 2017 року)

Надійшла до редакції 01.06.2017

Олейник И. В. О влиянии религии на экономическое поведение крестьянства Правобережной Украины во второй половине XIX — начале XX в. в.

Рассмотрена проблема влияния верований и обрядов на хозяйственную деятельность крестьянства Правобережной Украины во второй половине XIX — начале XX в.в. Особое внимание уделяется символично-сакральному культу земли-кормилицы, своеобразной крестьянской екорелигии, которая исключала хищническую эксплуатацию земли с целью получения сверхприбылей. Исследованы древние языческие верования, обрядовые практики и предрассудки, которые непосредственно влияли на экономическое поведение и обустройства быта крестьян. Проанализирована эволюция отношения к церковным и традиционным праздникам, запрет работать во время которых наносил значительный экономический ущерб крестьянским хозяйствам. В статье говорится о значительных денежных расходах крестьянских общин на обустройство храмов, которые считались визитной карточкой сел. В традиционной крестьянской ментальности отмечено глубокое убеждение в необходимости строительства, обустройства, украшения церквей, а также участия в других видах благотворительных работ. В исследовании описано неоднозначное, отчасти достаточно критическое отношение крестьян к православному духовенству. Особенности экономического поведения православных христиан, католиков, иудеев, протестантов рассматриваются в контексте междисциплинарного подхода, сочетающего исследование региональной истории с социологическими теориями Макса Вебера и Вернера Зомбарта. Основанное на беспристрастном анализе архивных источников и местных печатных изданий, исследование способствует точному и глубокому пониманию консервативного экономического мировоззрения рядового православного крестьянина, который опасался агротехнических новшеств, избегал участия в масштабных торговых или предпринимательских проектах. Заметный акцент сделан на религиозном синкретизме — сочетании в сознании крестьянства христианских и народных верований, а в обрядности — церковных и традиционных элементов. Исследование показывает, что включенность в материальное, тяжелый физический

труд не слишком способствовали развитию духовности крестьян, зато усиливали мистицизм и суеверия, а весь этот эклектичный мировоззренческий комплекс был обозначен консервативностью, неприятием любых усовершенствований.

Ключевые слова: крестьянство, Правобережная Украина, религия, традиционная крестьянская ментальность, экономическое поведение, религиозный синкретизм.

Oliinyk, I. V. Impact of Religion on the Economic Behaviour of Peasants of Right-Bank Ukraine in the Second Half of 19th — early 20th Century

This article represents the problem of beliefs and rituals influence on economic activity of peasantry in Right-Bank Ukraine in the second half of 19th — early 20th century. Special attention is given to symbolically sacred worship of the land, an original peasant ecological religion that made impossible the destructive exploitation of the land in order to obtain profits. This study describes ancient pagan beliefs, ritual practices and prejudices that directly affect on economic behaviour of peasants and improvement of their lives. The evolution of attitudes to religious and traditional celebrations is examined in depth, because work ban on such holidays inflicted significant damage to peasant farms. The article deals with ponderable monetary costs for peasant communities temples that were considered the front side of villages. In traditional peasant mentality was emphasized deep conviction about the necessity of building and decoration of churches, as well as participation in other types of charitable works. The study describes the ambiguous, sometimes quite critical peasant attitude to the Orthodox clergy. Features of the economic behaviour of Orthodox Christians, Catholics, Jews, Protestants considered in accordance with the multidisciplinary approach that combines the study of regional history with sociological theories of Max Weber and Werner Sombart. Based upon unbiased analysis of archival documents and the local press publications this article contributes to a more accurate and thorough understanding of the conservative economic outlook of average Orthodox peasant, who feared farming innovations, avoided participation in the important trade or business projects. Religious syncretism — the combination of Christian and folk beliefs in the minds of peasants and church and traditional elements in rituals — special attention received. Research shows that the absorption of the material, hard physical work did not promote the development of peasant spirituality, but increased the mysticism and superstition, and this eclectic ideological complex was marked by conservatism, rejection of any improvements.

Keywords: peasantry, Right-Bank Ukraine, religion, traditional peasant mentality, economic behaviour, religious syncretism

